

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 244–248

Проаналізовано актуальні питання розвитку креативного мислення вчителів у сучасній науковій літературі.

Кардинальні перетворення, які відбуваються в освіті у зв'язку з інтеграцією України в Європейський освітній простір, істотно впливають на стратегію і тактику розвитку вищої школи. Передусім це стосується підготовки майбутнього вчителя. Від педагога в сучасних умовах вимагається здатність до творчого, креативного мислення та інноваційної діяльності, до самостійності й нестандартності рішень, інтелектуальної компетентності. Значення формування творчого мислення в цьому процесі зумовлюється тим, що воно визначає продуктивно-створювальну спрямованість особистості майбутнього вчителя, є базовим детермінантом професійної творчості, сприяє розвитку творчого потенціалу фахівця і його самоактуалізації у професійній сфері. Сучасні вимоги до вчителя зумовлюють перегляд традиційних уявлень про зміст його підготовки, використання інноваційних технологій його професійного становлення.

Інноваційна за змістом і характером динаміка світових тенденцій розвитку вищої освіти, орієнтованої на креативну особистість, вимагає від України вибору випереджувальної моделі подальшого розвитку педагогічної освіти та переходу до нових моделей підготовки майбутнього вчителя. Інновації стають тим механізмом, який дає змогу здійснити процес випереджувального розвитку вищої педагогічної освіти та забезпечити можливість вільного розвитку суб'єктів навчального процесу, право вибору майбутнім учителем власної концепції педагогічної праці.

Результати емпіричного аналізу дають змогу стверджувати, що педагогічна діяльність вимагає від вчителя компетентного та нестандартного вирішення ситуацій, пов'язаних із навчанням та вихованням дітей, які неможливо вирішити за допомогою лише норми або алгоритму дії, вони є сферою прояву творчих можливостей і креативного педагогічного мислення. Але більшість учителів вважає, що такі рішення приймаються на основі заданих дидактико-методичних схем та чинних стереотипів шкільної практики, і, як наслідок, не містять відповідної аналітичної діяльності вчителя та творчо-індивідуального підходу до прийняття педагогічного рішення. Тому можна стверджувати, що формування креативного мислення майбутнього вчителя пов'язане з пошуком нових підходів до професійно-педагогічної підготовки студентів.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що в сучасній педагогічній науці існують об'єктивні передумови для дослідження проблеми розвитку креативного мислення студентів вищого педагогічного закладу в процесі освіти. Однак, водночас, у загальному огляді наукових джерел про професійне становлення майбутнього педагога не виявлено спеціальних праць, присвячених формуванню креативного мислення майбутнього вчителя. Особливої актуальності набувають питання обґрунтування сутності і психологічних механізмів, критеріїв, показників і рівнів сформованості такого мислення, методики

діагностики й моніторингу творчого мислення, педагогічних умов і основних шляхів розвитку креативного мислення студентів в умовах університетської освіти.

Проведений аналіз практичної підготовки майбутніх вчителів у вищих навчальних закладах свідчить про те, що студенти часто не здатні самостійно ставити та вирішувати педагогічні проблеми, бачити реальні педагогічні завдання та нестандартні способи їх вирішення, моделювати розвивально-творчі ситуації, відходити від шаблону і традицій в організації навчально-виховної роботи, визначати індивідуальні траєкторії розвитку окремих учнів, актуалізувати механізми професійного самовдосконалення на основі педагогічної рефлексії, тобто саме тих аспектів педагогічної діяльності, які вимагають розвиненого креативного педагогічного мислення.

Результати аналізу теоретичних напрацювань науковців, практичного досвіду підготовки студентів у педагогічних університетах до майбутньої професійної діяльності дають можливість говорити про суперечності процесу формування креативного мислення майбутніх вчителів, які мають місце у навчально-виховному процесі вищої школи, між: 1) *об'єктивною вимогою суспільства у формуванні сучасного креативного вчителя*, здатного до самостійного цілепокладання в педагогічній діяльності, аналізу педагогічних реалій, моделювання сучасного навчально-виховного процесу на основі професійних цінностей і педагогічних компетентностей, та *недостатнім рівнем сформованості* креативних здібностей, професійної активності та педагогічної рефлексії; 2) *необхідністю продукувати нові педагогічні ідеї*, швидко вирішувати проблемні ситуації та нестандартні завдання, реалізувати сформовані компетентності на рівні прийняття креативних педагогічних рішень, виявляти готовність до інноваційної педагогічної діяльності на основі розвиненого креативного мислення та *традиційною системою університетської підготовки* майбутнього вчителя, спрямованої на формування репродуктивного мислення та здатності вирішувати педагогічні задачі за алгоритмом; 3) *необхідністю організації профе-*

сійного самовдосконалення на основі розвитку креативного підходу до оволодіння знаннями й уміннями та *недостатньою інформованістю студентів про сутність креативності*, механізми оволодіння нею і спрямованістю навчальних дисциплін на професійно-творчий саморозвиток.

Отже, особливості розвитку сучасної вищої педагогічної освіти зумовлюють необхідність створення системи підготовки майбутнього вчителя, яка б поєднувала традиційні та інноваційні підходи до формування його педагогічної компетентності, і передусім, креативного мислення як ключової компетентності майбутнього вчителя.

На основі аналізу сучасної наукової літератури встановлено, що креативне мислення як філософська категорія має такі особливості: 1) це продуктивний процес створення нових, оригінальних, соціально значущих продуктів на основі єдності усвідомлених (логічних) та неусвідомлених (інтуїтивних) моментів; 2) воно є атрибутом діяльності, а також набутою через діяльність властивістю, тому саме продуктивна навчальна діяльність та включення в неї студента є необхідною умовою розвитку здатності до креативності; 3) відображення (мислення) і креативність є близькими, але не тотожними видами діяльності: відображення є основою креативності, а **креативність — якісно вищим рівнем сформованості мислення**; 4) креативне мислення, як філософська категорія, характеризується такими моментами, як репродуктивність і продуктивність. Їх взаємозв'язок полягає в тому, що продуктивна діяльність можлива лише при включенні репродуктивних елементів у творчий процес суб'єкта; 5) елементами креативного мислення в науковій гносеології є рефлексія, яка пов'язана з вибором засобів, норм, методів, форм духовної та практичної діяльності, спрямованих на досягнення певного результату; вона супроводжується двома протилежними діями: критичним і творчим [1].

Загальні та специфічні особливості творчої педагогічної діяльності виявлені в працях Ф. Гонололіна, О. Щербакова, Н. Кузьміної, В. Сластьоніна, В. Кан-Каліка, Н. Нікандро-

ва, Л. Фрийдмана, Ю. Кулюткіна, Г. Сухобської, В. Загвязинського та ін. Творча діяльність учителя визначається дослідниками неповторністю її продукту — сформованою особистістю учня у всьому багатстві її індивідуальної своєрідності [2].

Аналіз наведених вище праць, присвячених проблемам педагогічної творчості, дає можливість говорити про кілька підходів до розуміння сутності педагогічної творчості та співвідношення її з креативним педагогічним мисленням. Перший підхід — *гуманістичний*, сутністю якого є пов'язання педагогічної творчості із неповторністю її продукту, особистістю студента, наголошується при цьому на цінності та значущості продукту творчості (Ф. Гоболін, В. Загвязинський, А. Маркова, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська, В. Сухомлинський та ін.). Сутність креативного мислення в цьому випадку визначається здатністю до нестандартних способів вирішення педагогічних ситуацій, які приводять до позитивних результатів у розвитку особистості учня [3].

У другому підході — *продуктивному* — при визначенні педагогічної творчості і креативності акцент робиться на результативності, ефективності й доцільності педагогічної діяльності (М. Никандров, І. Раченко, Н. Руденко та ін.). Креативне педагогічне мислення забезпечує ефективні рішення з оптимізації навчально-виховного процесу, нестандартні педагогічні рішення мають бути оптимальними та оригінальними [4].

Третій підхід — *особистісний* — розглядає педагогічну креативність через майстерність особистості вчителя, його особистісні якості, вмотивованість (Ю. Азаров, В. Кан-Калік, В. Краєвський, Н. Кухарєв, П. Підкасистий та ін.). Найголовнішим вважається прагнення вчителя підвищити власний інтелектуальний рівень, вмотивованість на потребу в новизні, самовдосконаленні, прагнення до педагогічного пошуку, активність та самостійність. Здатність до креативного мислення визначає ці можливості [5].

У четвертому підході — *інноваційному* — педагогічна креативність ідентифікується з педагогічною інноватикою (Н. Кузьміна,

В. Сластьонін, Н. Тарасевич та ін.) [6], спрямованістю на визначення та вирішення педагогічних завдань новими шляхами. В. Сластьонін при цьому виокремлює рівні педагогічної творчості (репродуктивний, репродуктивно-творчий, творчо-репродуктивний, творчий та евристичний). Значення творчого мислення значно розширюється і полягає не лише в тому, щоб винайти оригінальне рішення, але й в тому, щоб втілити його в практику [7].

Сутність креативного мислення, як психолого-педагогічної категорії, полягає в особливостях процесу мислення, які приводять до пізнавально-творчих результатів (оригінальності, новизні ідей, суджень); спрямованості розумового процесу на вирішення певного завдання або проблеми; наявності мотивації у досягненні пізнавальної мети; структурованості процесу мислення у такий спосіб: виникнення проблемної ситуації, спрямованість на активні дії, вирішення завдання; віднесеності до рефлексивного типу свідомості, який реалізується через такі здібності: аналіз, рефлексія; суб'єктивності отриманого творчого результату; відсутності суспільно значущої наукової новизни в результатах творчості у студентів не змінює якості самого процесу мислення; наявності синонімічних підходів до визначення сутності категорії креативного мислення, які акцентують увагу на різних його аспектах: а) нешаблонне мислення, сутністю якого є створення нових ідей (Е. де Боно); б) креативне мислення як здатність до різнобічного мислення (Дж. Гілфорд); в) продуктивне мислення як протилежність репродуктивному, характеризується високим ступенем новизни отриманого продукту, його оригінальністю (З. Калмикова); г) евристичне мислення — процес, спрямований на створення нових освітніх продуктів на основі трьох інтегративних здібностей: креативних, когнітивних та організаційно-діяльнісних (А. Хуторський) [8].

У структурі креативного мислення виокремлюють два нерозривно пов'язаних компоненти: процесуальний (динамічний) та особистісний. Творче, креативне мислення як процес — це аналіз, синтез, узагальнення, які здійснюються на основі нових знань і вмінь.

Особистісний аспект креативного мислення містить такі складові: мотивацію, рефлексію та емоції людини.

Мотивація креативного мислення визначає спрямованість розумового процесу на вирішення певного завдання, оскільки будь-який розумовий акт суб'єкта впливає з тих чи інших мотивів. Серед мотивів творчості людини вирішальна роль належить пізнавальному інтересу та мотиву досягнень. Сутність мотивації досягнення у творчості — це прагнення самоактуалізації, самоєфективності, самоствердження.

Важливим компонентом креативного мислення є рефлексія. Вона відіграє провідну роль у реалізації особистісної зумовленості творчого процесу як один з механізмів формування креативного мислення. Значення рефлексії у структурі креативного мислення зумовлене необхідністю самоаналізу для розгортання творчого процесу. Рефлексія виконує такі функції: 1) аналіз власної особистості; 2) аналіз власного мислення; 3) аналіз наявних знань; 4) самоспостереження. Креативному мисленню притаманні два типи рефлексії, а саме: інтелектуальна та особистісна.

Емоційна регуляція креативного мислення підтверджує положення про суб'єктивність мислення. Взаємовідношення емоцій і мислення полягають у тому, що мислення як реальний процес є єдністю інтелектуального та емоційного, це означає, що емоції є структурним компонентом творчого мислення. До інтелектуальних емоцій належать емоції новизни, здогадки, враження, здивування, істинності та хибності.

Ретроспективний аналіз категорії креативного мислення, генезис проблеми розвитку творчого мислення, визначення структури цього феномену дають змогу визначити стан сформованості креативного мислення майбутніх учителів в умовах університетської освіти.

Цьому сприяє *діагностична модель* визначення та моніторингу стану сформованості креативного мислення студентів, яка включає систему критеріїв, показників та рівнів сформованості креативного мислення та методика його діагностики у майбутнього фахівця.

Складність структури креативного мислення зумовлює необхідність визначення множинності критеріїв та показників. Серед критеріїв оцінки рівня сформованості креативного мислення можна назвати такі: педагогічна компетентність, творча вмотивованість, інтелектуально-творчий потенціал, креативність.

На основі цих критеріїв і показників можна виокремити три рівні розвитку творчого мислення з позицій системного підходу: перший рівень (низький) несамостійної активності; другий (середній) — евристичний; третій (високий) — креативний.

Розроблена відповідно до визначених критеріїв, показників та рівнів сформованості творчого мислення майбутнього вчителя зазначена методика діагностики дає змогу виявити індивідуально-типологічні особливості формування креативного мислення студентів і визначити впливи на нього різних умов навчання. Основними принципами її побудови є такі: проблемність (продуктивність розумової діяльності можна визначити лише в процесі самостійного розв'язання педагогічних проблем-задач) та моделювання (ситуацію творчого мислення у навчальному процесі потрібно спеціально моделювати). Тому ця методика й отримала у дослідників назву — *проблемно-модельована* [9].

Аналіз даних етапу констатації експерименту свідчить про те, що до початку експерименту між контрольною та експериментальною групами істотних відмінностей за сумою всіх показників не спостерігалось. Високий рівень креативного мислення в контрольній групі було виявлено у 21 % студентів, а в експериментальній — 21,8 %; середній — у контрольній 42,3 %, а в експериментальній — 37,9 %; низький рівень — у контрольній 37,5 %, а в експериментальній — 40,3 %. В обох групах домінував середній і високий рівень розвитку креативного мислення.

З огляду на це можна зробити висновок про необхідність теоретичного обґрунтування концепції і системи формування креативного мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти та розробки й експериментальної перевірки техноло-

гії та психолого-педагогічних умов, які сприятимуть формуванню креативного мислення майбутніх фахівців.

Література

1. Акімова О. В. Теоретико-методичні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти: Монографія. — Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2007. — 352 с.

2. Кулюткин Ю. Н., Бездухов В. П. Ценностные ориентации и когнитивные структуры в деятельности учителя. — М., 2002. — 234 с.

3. Маркова А. Н. Психологія професіоналізму. — К., 2001. — 312 с.

4. Кан-Калик В., Никандров М. Педагогическое творчество. — М., 1990. — 245 с.

5. Азаров Ю. Искусство воспитания. — М., 1985. — 302 с.

6. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. — М.: Высш. шк., 1990. — 119 с.

7. Педагогика профессионального образования / Под ред. В. А. Сластенина. — М.: Изд. центр “Академия”, 2004. — 368 с.

8. Хуторской А. В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика. — М.: Изд-во “УНЦ ДО”, 2005. — 222 с.

9. Акімова О. В. Розвиток творчого мислення майбутнього вчителя: методичні рекомендації. — Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2008. — 150 с.

Досліджено поняття креативного мислення як філософська категорія, його ознаки, структура і тлумачення сучасними дослідникам. Розглянуто підходи до розуміння креативного мислення та проведено аналіз їх відмінності, досліджено значення рефлексії у структурі креативного мислення.

Исследованы понятия креативного мышления как философская категория, его признаки, структура и толкование современными исследователям. Рассмотрены подходы к пониманию креативного мышления и проведен анализ их различия, исследовано значение рефлексии в структуре креативного мышления.

The concept of creative thinking as a philosophical category, its features, structure and interpretation of modern researchers. The approaches to the understanding of creative thinking and the analysis of their differences, investigated the value of reflection in the structure of creative thinking.

Надійшла 10 квітня 2012 р.